

hesiz bu iddianın doğruluğu tartışılmaya devam edecektir. Fakat böyle bir iddiayla Garden, bizi ulemanın dinî otoritesinin dünyevi hedefleri üzerinde düşünmeye sevk etmekte, güncel bazı tartışmalarımızın kökenlerinin neler olabileceğinin ipuçlarını vermektedir. Bu yönüyle kitap, Gazzali örneğinin de ötesine geçmekte, genel anlamda dinî otoritenin dünyevi otoriteyle kesiştiği noktalara işaret etmektedir.

Habîbe Ebu Zeyd. *El-İctihadü'l-fikhî el-muasır fi's-siyase eş-şer'iyye*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2010. 648 sayfa.

Muhammet Emin Canlı

İstanbul Şehir Üniversitesi
muhammetcanli@std.sehir.edu.tr

Modernleşme süreci boyunca İslam dünyasında baş gösteren siyasi istikrarsızlık birçok çağdaş alim ve mütefekkeri bu durumun sebeplerini sorgulamaya ve çözüm yolları aramaya sevk etmiştir. Muhtelif çözüm önerilerinin ortaya çıktığı bu dönemde İslam'ın siyaset ve yönetimle olan irtibatı çerçevesinde belirli şüphe ve tartışmalar söz konusu olmuş, konuya dair önemli bir literatür oluşmuştur. İslam-siyaset ilişkisine dair klasik birikimi, modern algılar çerçevesinde yeniden kurgulayan yönü ağır basan bu literatür, akademik çevreler tarafından henüz esaslî bir analize tabi tutulmuş değildir.

Habîbe Ebu Zeyd'in, Rabat'taki V. Muhammed Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırladığı ve 2010 yılında *el-İctihadü'l-fikhî el-muasır fi's-siyase eş-şer'iyye* (*Siyaset-i Şer'iyeye Dair Çağdaş İctihad Anlayışı*) adıyla Beyrut'ta yayınlanan eserinde yukarıda genel çerçevesi sunulan durumdan hareketle iki temel amaç güdülmektedir. Birincisi, sayısı son derece artan modern katkıları bir araya getirmek ve tahlil etmek suretiyle *siyaset-i şer'iyye* literatürünün tarihsel serencamını ve güncel vaziyetini tasvir et-

mek, ikincisi ise İslam'ın siyaset anlayışının esaslarını ortaya koyarak, bil-hassa dönemin seküler kesiminde rağbet gören “devlet anlayışı olmayan bir İslam dini” söylem ve algısını yok etmek.

Kitabın başlığından edinilen izlenimin aksine, inceleme konusu edilen modern literatür sadece fıkıh ile sınırlı tutulmamış, konuyla ilgili felsefe, anayasa hukuku ve siyaset bilimi uzmanlarının *siyaset-i şer'îyye* literatürüyle kesişen eser ve görüşleri de ele alınmıştır. Bu çerçevede yer verilen görüş ve değerlendirmeler her ne kadar metot itibarıyla fıkhi içtihat vasfında olmasa da, neticeleri göz önünde bulundurulduğunda, şeri boyutlara sahip olmaları ve modern çağda *siyaset-i şer'îyyeye* dair araştırmalarda göz ardı edilmelerinin mümkün olmaması müellifi böyle bir tercihe sevk etmiştir. Buna mukabil, devlet nizamıyla doğrudan ilişkisi olmadığı sürece iktisat ve uluslararası ilişkiler gibi alanlar incelemeye dahil edilmemiştir. Çünkü bu alanlar hem *siyaset-i şer'îyye* alanının özünü oluşturmamakta hem de başlı başına birer kitap halinde incelenmesi gerekmektedir.

Eser, mukaddime ve giriş kısmı dışında üç ana bölümden meydana gelmektedir. İlgili eserler ve bunlarda ele alınan konular üzerinden, *siyaset-i şer'îyye* alanının başlangıcından günümüze uzanan tarihsel gelişimine tahsis edilen giriş kısmında, kadim ve çağdaş dönem iki ayrı alt başlıkta incelenmekte ve bu dönemlerin genel özellikleri kısaca özetlenmektedir. Bu bölümün ve aynı zamanda eserin en dikkat çeken yönlerinden birisi çalışmanın büyük oranda Arap dünyasında rağbet gören Arapça eserlerle sınırlı tutulmasıdır. Özellikle Osmanlı kültür dünyasında vücut bulan ilgili literatüre yer verilmemesi kapsayıcılık iddiasındaki eser için mühim bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Müellif, bazı çağdaş alimlerin klasik dönem ulemasına yönelik eleştirileriyle desteklediği görüşlerinde, XIV/VIII. yüzyıldan itibaren varolan bir donukluk ve taklit döneminden şikayet etmektedir. Kitabın geneline sirayet eden bu tür eleştirilerde *siyaset-i şer'îyyenin* kadim ulema nezdinde ibadet bahsi gibi ihtimam görmemesinden yakınılmış, mezkur dönemin eserleri ve metoduna dair de eleştiriler getirilmiştir. Buna göre *füru-ı fıkıh* anlayışına ağırlık veren klasik dönem uleması, nazari boyuta yeterince ehemmiyet vermemiş, dört başı mamur bir anlayış geliştirememiş ve *makasid* prensibini gereğince işletmemiştir. Dolayısıyla birkaç nadir örnek dışında İslam siyaset anlayışının esaslarını ortaya koyacak ve bu alanda içtihadı kolaylaştıracak şekilde cüzi anlayıştan külli kavrayışa geçiş sağlanamamıştır. Hatta fakihlerin bu eksikliğinden dolayı emirler de şeriata uymayan kurallar koymak zorunda kalmıştır. İslam dünyasına dair tarih tasavvurlarında yerleşik hale gelen geri kalmışlık, ilerleme ve durgunluk söylemlerinin bariz bir şekilde hissedildiği bu tür eleştirilerde, müellifin moderniteyle yüzleşilen yıl-

larda Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın geliştirdiği fikrî çerçeveyi esas aldığı anlaşılmaktadır. Modern dönemde *siyaset-i şer'iyye* alanında fikrî uyanışı da bu iki isimle başlatan müellifin "içtihat," "maslahat" ve "ıslah" gibi terimleri öne çıkarması bu çizgisini yansıtmaktadır.

Siyaset-i şer'iyye Habibe Ebu Zeyd tarafından şeri delilin olmadığı hususlarda *maslahat-meşedet* dengesi gözetilerek siyaset yapmak şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda *siyaset-i şer'iyye* dinamik bir süreçtir: Tecrübe ve içinde bulunulan şartlar doğrultusunda dönüşmesi ve gelişmesi icap eder. *Maslahat* kavramının önemli bir rol oynadığı bu denklemde içtihat, *maslahatın* tespit ve tatbikinde mühim bir işleve sahiptir. Dolayısıyla *nassların* genel kaideyi ortaya koyduğu *siyaset-i şer'iyye* alanının bizzat kendisi şeri delilin olmadığı alanlarda tezahür ettiği için içtihadı açıktır. Bu alanda ilk içtihat Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife seçiminde sahabe tarafından yapılmış ve zamanla meseleler arttıkça ziyadesiyle devam edegelmiştir.

Ebu Zeyd, "İslam'da Devlet Nizamı" başlıklı ilk bölüme, klasik dönem ulemasında rastlamadığını ifade ettiği, devletin mahiyetine dair konularla başlamaktadır. Bu nedenle ağırlıklı olarak çağdaş alimlerin fikirleriyle tanzim edilen bölüm, ilk olarak İslam devletinin özelliklerini, yönetim ilkelerini ve devletin şeklini konu almaktadır. Kurumlar arası denetleme ve nasihat vasıtasıyla adaletin temin edilmesinin tartışıldığı bölümde fikir hürriyeti, şûra, siyasi çoğulculuk ve kuvvetler ayrılığı gibi meseleler ön plana çıkmaktadır. Devletin işleyişine ilişkin teorik bilgilerin yanı sıra, içtihadı dair külli kaidelere de temas edilmektedir. Müellif, İslam devletinin, nevi şahsına münhasır bir devlet yapısı olduğunu ifade ederken teokrasi ve demokrasi gibi bütün vazî ve beşerî nizamlardan ayrıştığını söylemektedir. Bununla beraber, İslam devletinin idealine en yakın sistem olarak gördüğü demokratik düzene eserde ayrı bir önem atfedilmekte, iki düzen arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyan bir mukayese yapılmaktadır.

Bu bölümü, iki dönem arasındaki ortak tartışma konularına odaklanan "Geçmişle Gelecek Arasında İslam Siyaseti" başlıklı ikinci bölüm takip etmektedir. İmamet ve şûra konularına ilaveten gayrimüslimlerle ilgili meselelerin ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin merkeze alındığı bölümde, öncelikle klasik fıkıh kitaplarını andırarak şekilde, Kur'an'dan ve Sünnet'ten deliller getirilmekte ve ardından kadim ve çağdaş alimlerin görüşleri zikredilmektedir. Eserin genelinde şûra ve kuvvetler ayrılığı gibi meselelere özel bir yer ayıran müellif, İslam devletinin özü itibarıyla bir şûra devleti olduğunu vurgulamakta kuvvetler ayrılığı ilkesini ise mutlakiyetçi rejimleri engelleyen bir mekanizma olarak görmektedir. Müellifin Arap dünyasındaki siyasal duruma atf yaparak eserin muhtelif yerlerinde sık sık tenkit ettiği

bu durum, çağımız *siyaset-i şeriyeyinde* içtihadın önünü tıkayan en esaslı problemler arasında zikredilmektedir.

Kitabın “Çağdaş Yenilikler” başlıklı son bölümü ise çağdaş dönemdeki yeniliklere ayrılmıştır. İlk olarak “kavram ve tariflerdeki yeniliklere” yer veren yazar, sırasıyla “anayasa,” “siyasi çoğulculuk” ve “insan hakları” meselelerini ele almaktadır. İslami bir anayasanın imkanı tartışmaları “anayasa” alt başlığının baskın konusu olurken “siyasi çoğulculuk” başlığında çok partili sistemin meşruiyeti, işleyişi ve gayriİslami bir düzende hükümete dahil olma meselesi irdelenmektedir. “İnsan hakları” kısmında ise “hak” kavramının teorik boyutuna dair genel bir çerçeveden sonra, İslam dininin temel insan haklarına nasıl baktığı 1948 imzalı insan hakları beyannamesi maddeleri üzerinden bir mukayese ile ele alınmakta; *mürtedin* cezası, fikir hürriyetinin sınırı gibi modern dönemde aktif münakaşalara konu olan meselelere yer verilmektedir. Müellif bu mukayese sırasında sık sık savunmacı bir duruş sergilerken, İslam’ın bu konudaki yaklaşımının en üstün olduğu sonucuna varmaktadır. Aynı zamanda kadim ulemayı insan hakları meselesi üzerinden de nazari bakımdan geri kaldığı için tenkit etmektedir.

Son bölüm, müellifin meselenin hassasiyetine binaen ısrarla sona sakladığı, kadının siyasi alandaki konumu ile nihayete ermektedir. Geniş bir şekilde ele alınan bu meselede müellif, karşıt görüşleri ve bunların delillerini sunduktan sonra Yusuf el-Karadavi’nin kadının hilafet dışındaki görevleri üstlenebileceği görüşünü benimsediğini ifade etmektedir. Müellifin bu tercihinden ziyade sonuca varırken ortaya koyduğu sav ve izlediği yöntem dikkat çekicidir. Bu ve bunun gibi ihtilafa konu olmuş bazı meselelerde müellifin yer yer ihtilaf olgusunun ardına sığınıp, meşruiyeti bizzat ihtilafın varlığına dayandırdığı ve bunu şeriatın zaman ve mekana göre tanımış olduğu esneklikle açıkladığı görülmektedir.

Eserin geneline bakıldığında Ebu Zeyd’in klasik dönem ulemasına karşı takındığı tavır esaslı bir problem teşkil etmektedir. Çağın hâkim siyaset anlayışı üzerinden yapılan okumalarla ve geri kalmışlık söyleminin yansımalarıyla, kadim ulema bilhassa nazari boyuta özen göstermemekle daimî bir eleştiriye maruz kalmaktadır. Kapsamı yeterince temellendirilmeyen bu tenkit, müellifin yaklaşımı açısından da mühim bir kusura işaret etmektedir. Halbuki ulemaya bu tenkitler yöneltilirken onların meseleleri kendi sistemlerinin içerisinde ele aldıkları, göz ardı edilmemesi gereken bir husus olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin, devlet nizamıyla alakalı eleştirilerde ulemanın “dâr” taksimi ve bunun üzerine kurdukları anlayış, insan hakları konusunda da detaylı bir şekilde geliştirdikleri “hak” anlayışı nazari itibara alınması gereken bir husustur.

Öte yandan eser, en büyük başarısını ikincil literatürün ana argümanlarını vukufiyetle derleyip sonucunu almasında ve her bölüme dair yaptığı özgün değerlendirmelerde kendisini göstermektedir. Aralarında Yusuf el-Karadavi (d. 1926), Muhammed Ebu Zehra (ö. 1974), Abdulvehhâb Hallâf (ö. 1956), Abdurrezzak es-Senhurî (ö. 1971), Muhammed Fethi Osman (ö. 2010), Tevfik eş-Şavî (ö. 2009), Mevdudî (ö. 1979) ve Muhammed Selim el-Avâ (d. 1942) gibi müelliflerin bulunduğu temsil gücü yüksek örneklerin görüşlerini mukayeseli bir şekilde sunması açısından kitabın önemi yadsınmaz.

Ovamiir Anjum. *Politics, Law and Community in Islamic Thought: The Taymiyyan Moment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. xvii + 295 sayfa.

Ammar Kılıç
Marmara Üniversitesi
ammarklc@gmail.com

Ovamiir Anjum'un, doktora tezi olarak hazırlanan çalışması, İslam ve siyaset ilişkisine dair nihayetsiz tartışmalara İbn Teymiyye'nin görüşleri üzerinden revizyonist bir okumayla katkı sunma amacıyla kaleme alınmıştır. Anjum, modern dönem İslam ve siyaset tartışmalarına ciddi bir miras bırakan Ortaçağ Müslüman düşüncesinin ana hatlarına uğrayarak fıkıh, kelam ve siyaset arasındaki söylemsel ilişkileri takip ediyor. Daha önemlisi, Müslüman *cemaatin* siyasetteki rolü hakkındaki tasavvurların dönüşümünü ele alarak, İbn Teymiyye'nin cemaat ve şeriat temelinde anlamlandırıldığı siyasal meşruiyet meselesindeki "iyimserliği"ni, dönemi için müstesna bir örnek olarak sunuyor.

300 sayfalık bir çalışmada bizatihi İbn Teymiyye'nin (ö. 1328) kendisine ayrılan kısmın yaklaşık yüz sayfadan ibaret oluşu yazarın metodolojik tercihleri bağlamında anlaşılmalıdır. Yazar, geç Ortaçağ düşüncesini etkileyen temel dönüşümleri geleneksel bir izleğe oturarak anlamaya çalışmaktadır. Ona göre, yazarların münferit eserlerine bakmakla